

Fried István hatvanéves

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Komparatív filológia és interkulturális történetiség

FRIED ISTVÁN JUBILEUMA ALKALMÁBÓL

„Ich lerne” – versetzte Heinrich – „meine Gegend
erst recht kennen, seit ich weg bin
und viele andre Gegenden gesehm habe.”

(Novalis: Heinrich von Ofterdingen)

Minden jubileum benne áll az időben, ahogyan az emberi egzisztencia is. És talán a pátosz retorikáját kockáztatja a krónikás akkor, amikor arra kénytelen emlékeztetni: a megértés – ha (mint ezúttal) a szövegek tudós kutatójára vonatkozik – szövegekbe kivetült emberi egzisztenciát, „szövegesült” megértés-teljesítményeket tesz időbelivé. Márpedig, ha az emberi egzisztencia az értelemalkotásban érdekelt, akkor – mivel teljesítménye csak értelmezés árán férhető hozzá – a szövegek kutatójának világa kétszeresen is részese a temporalitásnak. Kétszeresen, mert egzisztencia és szövegiség itt egymásrautaltan szolgáltatja ki az időnek a gondolkodást. A jubileum időisége viszont az értelmezőt teszi próbára: a hatástörténet ugyanis mindig képes leleplezni az értelmezés tévesztéseit. Aki nyelvre és szövegekre van ráutalva, az nemigen vonhatja ki magát az – így tehát egzisztenciálisan értett – hermeneutika hatalma alól.

Ha az teszi lehetővé a megértést, hogy a hatástörténet túlerjed az értelmezés tárgyán, de magán az értelmezőn is, valóban kérdéses: miben áll az értelmező individuális teljesítménye? Ha csupán ránk hagyományozott mintákon át tudunk megérteni valamit, mivel járunk hozzá a hagyomány történéshöz? Hozzájárulhatunk-e egyáltalán? Ha helyesen gondoljuk el a történő megértés szerkezetét és annak időbeliségét, akkor a hagyománytörténéshöz való belépés módja lesz az a mozzanat, amely esélyt adhat a részesülésre. Nem a „mit tegyünk?” tehát az igazi kérdés, hanem az, hogy *miként* tesszük azt, amit teszünk.

Novalis hőse sem arról beszél, *mit* (milyen tartalmakat) ismert meg, hanem arról a körülményről, *ahogyan* megismert valamit. Hermeneutikai nézetből így alighanem csak az az instancia segít hozzá az értékeléshez, amelyek a történő hagyományba való belépés *következményeként* teszi láthatóvá az individuális teljesítmény tényeit. Addig azok ugyanis sem nem tények, sem nem teljesítmények: hatás híján minden tény néma marad, s előbb-utóbb el is veszíti saját időindexét. Mármost ha e jubileumi alkalomból ilyen szigorúbb mércék felől próbáljuk értelmezni Fried István munkásságát, talán nem mindenütt találunk megértésre. Nem, mert az egész magyar irodalomtudomány mezőnyében százalékosan is csekély azoknak a kezdeményező kutatóknak a száma, akik olyan típusú hatást váltottak volna ki, mely hatások máris hatástörténeti változássá válhattak volna.

Mit sem adunk föl azonban a fentebbi igényből, ha értékelő szempontunkat arra a szakágazatra korlátozzuk, amelyben magunk egyértelműnek és meghatározónak látjuk Fried István munkáinak hatását – egész irodalomtudományunk szempontjából pedig a nyitott eldöntetlenségnek engedjük át a majdani értékelést. Ezt a majdani értékelést ugyanis leginkább magának Fried Istvánnak van módja befolyásolni. Mert rá, úgy látszik, nem maradéktalanul érvényes az a késő pozitívista vélekedés, amely szerint minden jelentékenyebb kutató a negyvenes-ötvenes éveiben alkotja meg legjobb műveit. Ez az ifjúkorban, virágkorban és hanyatlásban gondolkodó evolucionizmus teljességgel érvénytelennek tetszik Fried István pályáján: inkább a folyamatos elmélyülés, a biztos (sőt, kivételesen *biztonságos!*) filológiai alapokon szisztematikusan kiépülő és mind átfogóbbá alakuló integráció jellemzi az ő pályáját. Nemhogy a lezárulás, de még az összegzési szándék sem jelent meg a horizontján. Azaz, ha úgy fogalmaznánk: Fried Istvánnál nyitottabb és szisztematikusabb érdeklődéssel nagyon kevés hazai irodalmár fordul szakmánk legfontosabb (s egymáshoz nem is mindig közel eső) kérdései felé, akkor nem is járnánk olyan messze az igazságtól.

„Die Erwartung”

Nem kell ahhoz hosszasan inzisztálnunk a mai tudományos irodalomértés kérdéseiben, hogy lássuk, mekkora zavart váltott ki nálunk az utóbbi évtizedek egymásra torlóva érkező irányzatainak recepciója. Meg nem zavart körülmények között is az tekinthető ugyan természetes állapotnak, amit Reinhart Koselleck az „egyidejű egyidejűtlenségek” helyzetének nevezett. Ez a természetes állapot azonban csak akkor szokott termékenyvé válni, ha a nem egyazon gondolkodástörténeti korszakba tartozó formációk a maguk logikája szerint képesek interakciókba lépni egymással. Nálunk azonban éppenséggel az a helyzet, hogy ezt a szituációt feldolgozatlanul beáramló, félig recipiált s nem kis részben félre is értett szemléletformák torzításai terhelik. Ilyenkor különösen nagy a jelentősége a szerves alakulású pályák kisugárzó erejének. Metaforikusan úgy érve ezt az alakulást, ahogyan az például Fried István munkáiban mutatkozik. Azt a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején aligha lehet felróni ennek az orientációnak, hogy a történeti megértés később kibontakozó logoszkritikai formái nincsenek még jelen benne. Fried – jól megfigyelhető ez korai írásaiban – már ekkor is inkább antropológiai fogalmakkal próbálta helyettesíteni az „objektívizmus” értéknyelvét. Kutatói tárgyilagosságról, előítélet-mentes elfogulatlanságról, igazságos szándékú megértésről esik nála szó, amikor – egyetlen üdvözítő módszer helyett – az irodalmi jelenség értelmezésének közössé tehető biztosítékairól beszél. Ebben a pályaszakaszban – az irodalomkutatás filológiai bázisának kiépítése idején (és kivált az akkori magyar irodalomtudomány kontextusában!) – még akkor is számottevő értékei ezek a komponensek a későbbi módszertannak, ha teoretikus kifejtetlenségük okán nem számíthattak komolyabb visszhangra.

A komparatív szempont korai megjelenése azonban azzal a többlettel látta el Fried István vizsgálódásait, amelyet csak ma, méghozzá a filológia mai balsikerei láttán tudunk igazán méltányolni. (Ami egyúttal azt is jelenti, hogy Friednek olyan korai tanulmányait lehet egy-egy téma ma is érvényes kiindulópontjául venni, amelyek annak idején háttérben maradtak más, hangosabb, ám végül mégiscsak epizodikusnak bizonyult „elméleti” kísérletek mellett.) Igen tanulságos például, hogy – pusztán a filológia

kérdésének egyik vetületénél maradván – miért látszik ma szinte feloldhatatlannak mindaz az ellentmondás, ami az évtizedek során a szövegfilológia, a textológia oldalán, következképp tehát a kritikai kiadások gyakorlatában is felhalmozódott. Mert persze, ne higgye senki, hogy a kritikai kiadások ügye pusztán a hiányzó anyagi feltételek miatt jutott kátyúba. Ott volt az már a hetvenes években is, amikor még senki sem panaszkolt a mostoha körülményeket. Aki viszont csupán egyszer is vette magának a fáradságot és beletekintett egy-egy kritikai szövegbiztosítás kiadásra váró végeredményébe, az tudja csak igazán, mekkora önámítás éppen itt a külső körülményekre hivatkozni! A tapasztalat ugyanis az, hogy ezeknek a kritikai kiadásoknak úgyszólván teljes mértékben hiányoznak a koncepcionális alapjai. Kis túlzással szólva, úgy folynak ezek a munkálatok, hogy a – javarészt tudományos segédezőkre bízott – gyakorlati munka minden előzetes rendező távlatot nélkülöz. Mert bizony úgy néz ki, mintha a pusztán mennyiségi gyűjtés és szekrényszámra felhalmozott cédulák automatikus gyűjtése volna a valóságos feladat. A baj többnyire az, hogy az ilyen kutatásokat azok a hagyományos képzettségű filológusok irányítják, akik – néhány kivételtől eltekintve – máig abból indulnak ki, hogy a régiséget csak régi, bevált (tehát klasszikusan „objektív”) módszerekkel lehet „megszólaltatni”.

A „mindent gyűjteni” objektivitása ugyan legalább száz éve bebizonyította önmaga lehetetlenségét, ám addig nem fog megrendülni a hagyománya, amíg filológusaink azokkal a mázsaszámra egybehalmozott cédulagyűjteményeikkel büszkélkednek, amelyekről nem is sejtik, hogy a kérdésirányok első adandó változásakor az egész gyűjtést újrakezdhetik... Optimális „cédulázást” csak a szövegek teljes és maradéktalan átmásolásával lehet(ne) – elvileg – végrehajtani. Pozitívista értelemben ugyanis kizárólag az ilyen anyag kész egy megváltozott kérdéstávlata hatására másként rendeződni.

Mínt hogy azonban szempont nélküli gyűjtés (azaz: értelmezéstávlata nélküli észlelés) nem létezik, a szövegek teljes információs „átmentése” még azokban a megváltozóként kolportált számítógépes adatbázisokban is illúzióknak bizonyult (másutt!), amelyek legalább a könnyebb kezelhetőséget biztosították. Az, hogy a filológus kérdésirányai nem változnak, éppen az egykor már gondosan „felgyűjtött” cédulaanyag kényszerének, nehézkedési erejének is következménye: a gyűjtöttség állapota egy megrögzített szempont újratermelésénél többet nem tesz lehetővé. (Nem gondoljuk ugyan, hogy okvetlenül a dinamikus kritikai szövegkiadások jelentenék itt a megoldást – ha van –, de azt igen, hogy odaérhető összefüggés áll fenn a múlt századi pozitívizmus szerzőlvi szövegkiadása és a művek kiadási gyakorlatának mai válsága között.)

Fried István filológiai munkáiban fokozatosan bontakozott ki egy ezzel éppen szembe fordított irányú folyamat. Az ő vizsgálatait nem szummatív eszközként kezelték az egy-egy szerzőhöz, jelenséghez stb. tartozó vagy hozzárendelhető szisztéma szerkezetét, hanem olyan – csak potenciálisan megszilárduló – formációként, amelyik egy-egy új kérdésre új válaszokat képes adni. Tanulságos megfigyelnünk például a délszláv irodalmak recepciójáról adott elemzéseinek azokat a horizontváltásait, amelyek az 1979-es kötethez képest az *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban* (1989) írsaiban mennek végbe. Számos esetben ugyanazon filológiai területtel szembesülünk itt, de (s így van ez már az 1986-os *Kelet és Közép-Európa között* c. kötetében is) a nevezetes „deszeterac” recepciója éppúgy más kérdés részeként közlő új összefüggéseket, mint mondjuk a Vitkovics Mihály közvetítői szerepéről mondottak. Nemcsak a filológiai komparáció teljesebb kibontakozásáról, nemcsak az ún. „friss adatok” következményeiről van ilyenkor szó, hanem arról az alapvetően másként működő filológiai kultúrá-

nak az értelmezői hatékonyságáról, amelyik – a természetlen adatfetizizmus helyett – késznek mutatkozott egy korszerű történeti megértés hermeneutikája felé teendő fordulatra.

Ennek persze az volt a feltétele, hogy a tartam és esemény historista folyamat-szerkezetét ne a régi módon érvényesítse az irodalom, illetve általában a kultúra történetében. Fried István elemzései – különösen az utóbbi másfél évtizedben írottak – mindinkább abból indulnak ki, hogy a komparatív filológia az irodalmi kapcsolatrendszereknek csak olyan értelmezésére támaszkodhat, amelyik a hatások átadásának és át-vételének logikáját nemcsak az egyes kulturális rendszerek belső összetettségétől teszi függővé, hanem mindig tudatában van az egymásra ható szisztémák közötti egyidejű fáziskülönbségek feszültségének is. Egyszerűbben szólva annak, hogy átadó- és átve-vőrendszerek találkozása maga is a funkciók lehetséges többértelműségének köszönheti az összehasonlítás hermeneutikai eredményének különbözőségeit.

Ady szerepe így tekintve egészen más lesz az átadó kultúrában, mint a befoga-dókban: éspedig éppen azért, mert a szerb, a román vagy a szlovák irodalomban akkor éppen időszerű, de közvetlenül betöltetlen funkciók pótlására bizonyult alkalmasnak. Amint viszont ott is kialakultak e funkciók betöltésének saját irodalmi feltételei, azon-nal meg is szűnik ez a szimptóma: Móricz a fordítók minden igyekezete ellenére sem hódít teret a román poporanizmus vagy a délszláv rurális epika kibontakozása idején.

Elmondható tehát, hogy ezeknek a jelenségeknek a magyarázata úgy vált lehető-vé, hogy Fried István módszertana valóban az applikáció szintjén alkalmazkodott a történeti összehasonlítás mozgó struktúrákban gondolkodó eljárásaihoz. A tartam és esemény metafizikája helyett azt a formációt látta ugyanis érvényesülni, hogy való-jában nem létezik olyan irodalmi szisztéma, amelyben ne különböző korszakok tudat-világai élnek egymás mellett. Vagy ahogyan Koselleck fogalmazta, „az egyidejűt-lenségek egyidejűségét saját történelmünkben kell fölfedeznünk, hiszen végsősoron hozzátartozik saját tapasztalatunkhoz, hogy még olyan kortársaink is vannak, akik a kőkorszakban élnek”. Az ilyen összetevők formálta belső interakciók azután még ak-kor sem tesznek egyformává két irodalomrendszert, ha azonos nyelven születnek is az alkotásaik.

Mielőtt azonban bárki is rögvest egyfajta újkantianus különosság-teóriát fedezne föl Fried módszertana mélyén, le kell szögeznünk: Fried István tanulmányaiban e szisztémák egyediségének megmutatkozása nem szünteti meg összetartozásuk feltéte-leit. Azaz, ez a komparatisztika nem jut el a maga zonális alapelveinek gyakorlati fel-számolásáig. Nem, mert az egyediségekben ott beszélő hagyományok találkozását soha nem a formális értelmezésnek felől igyekszik leírni, hanem a találkozás helyzetének korszakfüggő temporalitását hangsúlyozva törekszik a megértésükre. Ezért látja diffe-renciáltan például Vitkovics és Kazinczy viszonyát, s ezért képes többoldalúan meg-világítani azokat a „jellegzetesen” kelet-európainak elkönyvelt szerepeket, amelyekre alighanem csak egy térségi horizontú észjárás hagyománya kényszerítette rá a maga korlátozó minősítéseit (Križna, Németh László, Ivo Andrić).

A filológiai forrásokhoz való komparatív viszony ilyenkor mutatja meg azt a sa-játosságát, amelyik oly gyakran hiányzik a hazai textológiai hagyomány gyakorlatából. Éspedig azt, hogy a forrásokhoz való viszony tudatosulása csak akkor következhet be, ha az értelmező számol ama hipotézisnek a szükségszerű közbejöttével is, amelyik egyáltalán *meg tudja szólaltatni* a különböző (szöveg)forrásokat. A forrásokhoz való viszony ugyanis nem a magától értetődő pozitívista „objektívizmus”-eszmény tény-

szerúsége értelmében alakul. Sokkal inkább olyan kombinatív kompetenciákat feltételez, amelyek az előttünk álló, „vitathatatlan” tények létrejöttének körülményeit is képesek a történeti időbeliség összjátékában elgondolni.

Ismerjük azokat a fölényes tudásbiztonsággal kinyilvánított nézeteket, melyek szerint nincs történetietlenebb kérdés a „mi lett volna, ha...” kezdetűnél. Magunk inkább úgy véljük, nincs történetietlenebb látásmód a fenténél. A tények metafizikáját ugyanis éppen az a kombinatív történeti látásmód tudja megkerülni, amelyik nem idegenkedik a *lehetséges* történelem képzetétől. Az tehát, amelyik – saját hipotézisei szintjén – mindig számol a meg nem valósult, az elmúlt lehetőségekkel is. Merthogy azok hatása okvetlenül ottmarad a megvalósultban. Ennek a kombinatív kompetenciának a feltételei azonban csak olyan korszakismeret birtokában fejleszthetők ki, amelyik nem az adott korszakot *mennyiségileg* jellemző tények halmazára támaszkodik, hanem rendeződésük lehetséges – ma már legfeljebb csak kikövetkeztethető – feltételeire. A tények ebben a nézetben nem azért beszédesek, mert „cáfolatlanok”, hanem mert pozitív létüknek olyan folyamatok mennek elébe, amelyeknek nyoma maradt a „pozitív” lét élénk kerülő alakjában. Ily módon tehát nemcsak közölnek, de el is takarhatnak valamit. Éspedig lehetséges, hogy épp abban az értelemben, hogy csak egy-egy (meg nem valósult) alternatíva leküzdésének emlékét viselik magukon. Ez pedig – mint a volt lehetőség formája – az egykori kontextus jellegzetességeként ismerhető fel. Persze, csak a gyakorlott komparatista számára. A Fried-féle összehasonlító filológia ezzel az igényével hat újszerűen olyan írásokban, mint a Vitkovics-tanulmányok, *Az ember tragédiája* haláltánc-jelenete körüli vizsgálódásai vagy a kelet-európai romantika kiemelkedő alkotóinak értelmezése.

„Die Erfüllung”

Heinrich von Ofterdingen vallomása szerint a dolgok megtapasztalása csak akkor következhet be, ha már eltávolodtunk attól, amiben eredetileg benne voltunk. Az az összehasonlító értelmezés, amelynek új formái Fried István munkái nyomán vannak kialakulóban, nem egyszerűen a nyelvi kilépés értelmében jelenti a magyar irodalom új összefüggésben való megmutatkozását. Noha, persze, abban is. Hiszen csak aki végigolvasta a könyveit, az a megmondhatója, milyen sajtóságos tükörben tűnik élénk a 19. és 20. századi irodalmunk, ha közvetlen szomszédaink viszonylatában kerül a látószögünkbe. Nem egyszerűen valamiféle közvetlenül rokonító – és éppen ezért általában is kérdéses Zsirmunzskij- vagy Remak-féle – tipológiai „analógiák” okán, hanem mert éppen ezek a kölcsönös felületi párhuzamosságok rejtik a legtöbb különböztető jegyet. Csak a mickiewicz-i romantikával összevetve fedezhetünk fel olyan szemléleti és poétikai komponenseket a Vörösmarty megalkotta változatban, amelyek azután egészen másként lesznek beszédesek egy Prešerennel való összehasonlításban, mint mondjuk Mácha költői nyelvet megújító munkásságához mérve. Nem „jön ki rosszul” a magyar irodalom ebből az összevetésből, még akkor sem, ha bizonyos fokig itt tűnnek fel az „ütemkülönbségek” olyan jelzései is, amelyekkel később olyannyira meggyűlt a baja a hazai irodalomtörténet-írásnak.

A nyelvi összehasonlítás Fried István írásaiban önmagában nem hozott volna sokkal több újat, mint amennyit hazai komparatistáink eddig is megtettek. Az a többlet, amelyik ezekben a munkákban körvonalazódik, inkább abban van, hogy Fried hangsúlyos szerepet szán az eltávolodás történeti-időbeli következményeinek is. Úgy

értve, hogy – például – a nevezetes *Híd a Drinán* ma már nem a hetvenes évekbeli hatását ismételve szerez híveket magának, hanem az „ősi történet” olyan értelmezhetőségével, amelyben többé nem az eredet, hanem a „legendásulás” hogyanja válik érdekfeszítő kérdéssé. Az, hogy „az emberiség alapvető történetehez való viszony” tölti be az egykor csak genetikusan elgondolható *eredet*kérdés helyét: nem a valahonnan jövés értékjellegű öröksége, hanem a közösből megalkotható új „eredetiség” lehetősége. Ez hat e műben korszerű, az ezredvégen is méltányolható üzenetként.

Az ilyen komparatív horizont azonban a történetiségnek csak egy multikauzálisan értett, az új kérdésre új választ szolgáltatató hagyományfelfogástól támogatott változatában alakulhat ki. Ez az értelmezésmód természetesen nemcsak „hosszmenti” irányban, hanem az egyidejű interszjektív kommunikáció mintájára leírható interakciós kapcsolatok vizsgálatában is kamatoztatható. Fried István ugyan nem vállalkozott még ennek a komparatív módszernek az elméleti formalizációjára (hatása ez idő szerint talán épp ezért kevésbé „látványos”), de az bizonyosan nem véletlen, miért szentel oly nagy figyelmet – a kétnyelvűségtől a fordításkultúrán és a megszállott kultúráközvetítőkön át egészen a Hankiss János típusú nemzetközi kezdeményezésekig – az irodalmi kapcsolattörténet legkülönbözőbb aspektusainak. E vizsgálatokból levont tanulságként is felfogható az az igen merész állítása, mely szerint „a kapcsolattörténet [...] nem tartja alacsonyabb rendű ténynek vagy folyamatnak a befogadást, mert az adaptáló sem passzív szemlélő: a befogadás ugyanolyan alkotó jellegű, teremtő erejű folyamat, ugyanúgy művészi értéket létrehozó irodalmi tett, mint az ún. elsődleges alkotás (amelyben mindenképpen és mindig más típusú recepciónak az elemei is jelen vannak). Az átadás tulajdonképpen nem aktív cselekedet, hiszen az átadó a legtöbb esetben nem tehet arról, hogy bizonyos mozzanatok recepciója messzeható folyamatokat indíthat meg egy másik irodalomban” (*A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*).

Ha van külön is hangsúlyozandó, máig égetően időszerű *elméleti-konceptcionális* következménye Fried István úttörő monográfiájának, akkor az kifejezetten ebben a máig alig méltányolt tézisében sűrűsödik össze. Mert ne feledjük, ezt a gondolatot a hetvenes években (!) tette alapjává egy inkább csak filológiai teljesítményként elismert munkájának. Holott az elképzelés maga akkor még az európai komparatistikában is fehér hollónak számított. Hiszen az összehasonlító irodalomtudomány éppen ekkortájt vívta a maga gyászos emlékü utóvédharcát a hermeneutikai megértés-elméletekkel. Az az emlékezetes vereség, amelyet a neves komparatista, Gerhard Kaiser (igaz, ott éppen a germanisztika mezében) Wolfgang Iser-től elszenvedett, szomorú emlékeket társít az akkor még kifejezetten virágzó komparatistika elméleti készültségéhez. Azt kell mondanunk, ha Fried István a hetvenes években teoretikusan is kifejtette volna a monográfiája alapjául szolgáló koncepciót, nemcsak a kis irodalmaknak szolgáltatott volna (igencsak hiányzó) elégtételt, hanem a nemzetközi komparatistikában is komoly visszhangot válthatott volna ki. Csírájában ugyanis a „produktív félreértések” elméletének olyan hermeneutikai előfeltevéseit fogalmazta meg, amelyekkel a recepcióesztétika csak a nyolcvanas évtizedben kerített sort a kapcsolattörténeti és problematológiai komparatistika bírálataira. 1975-ben Iser ugyanis még beérte azzal a gyöngéd figyelmeztetéssel, mely szerint Kaisernak addig a szemhatárába sem jut az összjáték-ként bekövetkező interpretáció interszjektív karaktere, ameddig „a mű-struktúrát és az értelmezési rendszert nem képes egymástól elválasztani”.

Vannak persze ennek az interkulturális érdekeltségű, legalább nyolc-tíz irodalomban otthonosan tájékozódó történeti értelmezésmódnak olyan fogyatkozásai is, amelyek arra vallhatnak rá, miért nem vállalkozott eddig Fried István – a *Kelet és Közép-Európa között*höz hasonló igényű – átfogóbb elméleti-komparatiztikai munka megalkotására. Mielőtt azonban ezek egyikére – a laudáció műfajával teljességgel ellenkező módon – mégis sort kerítenénk, nem hagyhatjuk említetlenül azt a másik kezdeményező mozzanatot, amellyel Fried István munkái nagy szolgálatot tehetnek a közeljövő hazai összehasonlító kutatásainak. S itt megint csak egy történetészre kell előzetesen hivatkoznunk. A történettudományban – a nálunk alig ismert – Chladenius nevéhez fűződik annak a történetértelmezési-hermeneutikai szempontnak a megalapozása, amelyiket Koselleck a *nézőponthoz való kötöttség* premisszájának nevez. Chladenius abból indult ki, hogy az elmúlt realitásokról tett kijelentések azért szorulnak állandó megújításra, mert e valóságok egykori teljessége sohasem reprodukálható maradéktalanul. Ha ezt a konstrukciót most térbeli művelődés- és kultúrmorfológiai elválasztottságokra átvetítve képzeljük el, mint a nézőponthoz kötöttség helyzetét, akkor komparatiztikai nézetből úgy fogalmazhatnánk át az érvényét, hogy minden interszubjektív érdekeltségű összehasonlító kutatás elvileg van ráutalva a más nézőponthoz kötött értelmezésekkel folytatott párbeszédre.

Nálunk ugyanis máig tartja magát az a dogma, hogy egy-egy irodalomról igazából csak a hozzá nyelvileg és kulturálisan is kötődő értelmező mondhat érvényeset. Anélkül, hogy tagadnánk e tétel nyelvfilozófiai alapokról jól belátható igazságát, megkockáztatható annak az *igenlése* is, amit e vonatkozásban Fried István tart sürgetőnek: „a magyar szlavista – írja a szlavisztika céljait és perspektíváit vizsgálva – saját nemzeti irodalomtudománya felől közelíti meg az általa elemzett, kommentált szláv irodalmi jelenséget; akarva-akaratlan komparatiztikai ihletettséggű. Szükségszerűen egy más irodalomtudományi hagyomány szempontjai szerint dolgozik, magától értetődőleg úgy gondolja tovább az orosz irodalomról kialakult nézeteket, hogy ebben a továbbgondolásban – bármennyire átéli, ismeri is az orosz irodalmat, irodalomtudományt – nem az orosz, hanem a magyar aspektusra figyelhetünk föl. [...] a hozadék általában jóval több, mint a [...] veszélylehetőség [...]: egy, a nemzeti irodalmi gondolkodásban nem, vagy alig emlegetett szempontrendszer [...]”. S hogy Fried István az itt leselkedő veszélyek elhárítására értelemszerűen maga ad példát, azt a filológiai bravúrnak beillő Babić-tanulmány szemlélteti az *Utak és tévutak...* kötetben. Mert nemcsak a felületes átvételeket bizonyítja be tapintatosan, de mintát ad arra is, miként lehet egy klasszikus sérelme nélkül helyreállítani bizonyos filológiai „igazság-összefüggéseket”.

S végül: hálátlan szerep olyan magyarázatot megkockáztatni, amely csupán bizonyosfajta jelzések talán önkényes csoportosítására támaszkodik. Mentésére legyen e sorok írójának, hogy inkább azon fogyatkozások egyikét látja bennük, amelyek leküzdhető akadályai egy átfogó, valóban modern hazai komparatiztikai munka megírásának. A már emlegetett, elvi jelentőségű Móricz-tanulmány szerint Fried István abban látja a magyar irodalom egyik zonális sajátosságát, hogy a 19. század óta „a nemzeti lét és nemzeti tudat leglényegesebb kérdéseivel” a líra szembesült sikerrel, míg az epika képtelen volt ugyanerre. Képtelen, mert nem jött létre „az egyes nemzeti irodalmak balzaci vagy stendhali rajza”. Nem is az a meggondolkodtató itt, hogy valamelyest közel kerül ez az érvelés Lukács (de részint még Révai) felfogásához (is). *A magyar irodalom története 1945–1991* kapcsán kitűnő írásában Veres András is felrótt valami hasonlót e köszöntő szerzőjének. Egy eljövendő komparatiztikai szintézis elméleti

alapvetése szempontjából inkább abban látom az ilyen eljárás *poetológiai* kockázatát, hogy Fried István is hajlik az epika „megörökítő” – tehát valamely értelemben valószínűsítő – denotáló értelmezésére. Mert ugyan épp a Mickiewicz–Vörösmarty összehasonlítás győz meg a (verses) epikai alakítás teremtő modalitásának elsődlegességéről, mégis kell valami poetológiai bizonytalanságnak lennie ott, ahol a következőképpen fogalmaz: „miközben a kapitalizálódás – a nyugati országokhoz képest – viszonylagos késéssel és hirtelenül gyorsult föl, a változásokat a prózai műfajok nehezebben és lényegében pontatlanabban rögzítették, mint a versek”.

Lehet, hogy itt inkább csak a szociológiai olvasat időleges működtetése hív ki bizonyos kritikai kételyeket, mégis úgy vélem, ennek a szempontnak a felerősítése korlátozhatja egy kultúr- és művelődésmorfológiai alapozású, poetológiai hermeneutika komparatív hatékonyságát. Mert nagyon is elképzelhető, hogy olyan szemléleti előfeltevéseket juttat kifejezésre, amelyeknek a világában még nincs határozottan eldöntve, szociológiai, vagy pedig döntően hatástörténeti alapokról építkezzék-e egy zónális indíttatású értelmező rendszer történeti hermeneutikája.

*

Meglehet, Fried István inkább valamely Goethe-idézetet látott volna szívesen a sorok élén. Megértését kérem tehát Novalisért. Azon túl, hogy segítségül vettem a fentiek kifejtéséhez, főként arra szerettem volna utalni vele, hogy a már ismerttől való eltávolodás tesz bennünket mind szabadabbá, s részesít mind több tapasztalatban is. Minthogy a szabadság és a tapasztalás horizontjai szerencsés módon korlátozzák egymást, ezt a feszültségteli kölcsönösséget kívánom Fried István további munkáinak feltételül. Évtizedekre még: produktív oldalról a nyelvek és kultúrák megnyitotta szabadság interkulturális világát, a recepció felől pedig a beszéd így megtapasztalt felelősségéhez hozzáhajló elvárások horizontját.